

Janez Stergar

»SREDINA« KOROŠKIH SLOVENCEV V ČASU
NARODNOOSVOBODILNEGA BOJA

»Slovenska vstaja je preveč pomembno gibanje, da bi jo obravnavali na kratko. Resnično, v srednji Evropi (kajti Slovenija je v bistvu del Srednje Evrope, ne pa balkanska dežela) je verjetno najpomembnejši dogodek te vrste, odkar je Andreas Hofer med napoleonskimi vojnami zanetil upor na Tirolskem.«

Sir Peter Wilkinson, aprila 1944*

Laskava ocena iz poročila britanske vojaške misije Clowder ima še večjo težo, če vemo, da jo je zapisal obveščevalni podpolkovnik, ki je prej že uspel organizirati atentat na protektorja Heydricha, ki je v Slovenijo prišel iz Titovega štaba v Bosni in ki je po vojni opravljaj pomembne diplomatske naloge (tudi v Avstriji). V poročilu je izrecno omenjeno tudi koroško partizanstvo kot sestavni del vstaje podjarmljenega slovenskega naroda in kot upanje, da bi se oboroženi protinacistični boj razširil tudi v notranjost Avstrije, med nemško govoreče prebivalstvo.

Ceprav še nimamo na voljo zaokrožene monografije o uporuh koroških Slovencev proti nacističnim poskusom za njihovo iztrebljenje, je slovensko in nemško pisane memoarske in zgodovinske literature o širjenju Osvobodilne fronte in partizanstva na Koroško vedno več. Bralec lahko iz teh del razbere težave in specifiko koroškega narodnoosvobodilnega boja, pošastni krvavi davci, ki so ga v skupnem boju proti zločinskemu fašizmu in za obnovev demokracije Evrope plačali koroški Slovenci, politično uspešnost OF v prodiranju med slovensko in nemško govoreče prebivalstvo južne Koroške ter vojaško učinkovitost partizanskih enot.

V okviru raziskave o družbenopolitičnih procesih med koroškimi Slovenci po drugi svetovni vojni pa so me zanimale predvsem zgodovinske korenine povojnih ideoloških in taktično-političnih razhajanj med slovensko manjšino.¹ O »sredini« med nacističnim vojnim in oblastnim strojem ter med revolucionarnim uporništvom OF žal nimamo veliko izpovedi in tudi historiografija jo je skoraj povsem zanemarila. Po moji presoji pa prav nekaj več védenja o »neodločenih«, o »čakajočih« in o nasprotnikih oboroženega upora šele omogoča razumevanje ravnanja nekaterih vidnih posameznikov in skupin tudi v desetletjih po koncu vojne.

Ne da bi skušal z levo roko prevrednotiti dosedanja spoznanja o koroški NOB in ne da bi želel dati prevelik poudarek slovenskim sredincem, v nadaljevanju skušam sestaviti mozaično sliko tega sredinskega okolja in takih življenjskih odločitev v času, ki ga sam prav nič ne bi želel doživljati. Slika je bolj skica. Zaradi njene z razpoložljivimi viri omejene realističnosti in popolnosti zaenkrat raje še počakam z globljimi analizami ali dokončnimi sodbami. Vesel pa bi bil, če bi ponujena slika spodbudila še kakšnega pričevalca ali še kakšnega razpravljalca. Poenostavljeno črno-belo slikanje namreč nič ne koristi spoštljivemu in občudujočemu odnosu do protinacističnega upora koroških Slo-

* Za objavo dokumenta iz londonskega PRO, FO 371/44255 R 7125/8/92 je poskrbel dr. Dušan Biber v reviji Borec, Ljubljana 1983, št. 11-12, str. 727-747; citat na str. 747.

¹ Povzetek dela raziskave je bil pod naslovom Vprašanja razvoja Osvobodilne fronte za Slovensko Koroško v času NOB (1942 - maj 1945) objavljen v TV-15, Ljubljana 26. 4.-8. 6. 1989, št. 16/17-22. V članku je povzetih tudi nekaj odstavkov pričujoče razprave o koroških »sredincih«.

vencev. Bralcev zaradi omejenega prostora tudi ne bom obremenjeval s splošno znanimi zgodovinskimi dejstvi.

Odločitev za sodelovanje v OF ali za odhod v partizane je predstavljala radikalno idejno in politično spremembo tako v tradicionalno katoliških vaških okoljih južne Koroške kot pri narodnostno nedejavnih in pretežno reformističnih delavskih skupinah. Statistično vzeto so slejkoprej prevladovali tudi med slovensko govorečim prebivalstvom »sredinci« s teorijo čakanja in preživetja. Za razliko od nekaterih drugih slovenskih pokrajin pa na Koroškem zavedni Slovenci nikjer niso prostovoljno kot izdajalci stopili v nemško-nacistično službo (jasne ločnice so se tu izrisale že v stoletnem razvoju odnosov med vladajočo nemško in manjšinsko slovensko skupnostjo). Kontrarevolucija med koroškimi Slovenci nikdar ni presegla razvojne stopnje »načrtovalskih« skupinic, prenasalcev NOB sovražnih informacij in stališč, v nekaterih primerih še pomočnikov pri diverzantskih protipartizanskih akcijah ljubljanskih belogardističnih oziroma domobranskih emisarjev na Koroško (tu seveda izključujem jugoslovanski del Koroške, kjer je bil razvoj NOB bolj zapleten).

Že na prvi poti organizatorjev OF in gorenjskih partizanov Ivana Županca-Johana in Alojza Zupana-Petra na Obirsko, v Sele in v kapelško okolico 6./7. 7.—17. 7. 1942 so ju domačini »radi sprejeli, pa o partizanih še niso imeli pravih predstav. Površno in dotlej nepravilno obveščeni Korošci, ki so jih mešali različni glasovi, so namreč mislili, da so partizani del Mihailovičeve — četniške vojske.«² Podobno je bilo tudi na Primorskem, kjer je bila informiranost o OF in NOB slaba, radijska propaganda londonske vlade pa dovolj učinkovita. Tudi druga patrulja 24. 7.—6./7. 8. 1942 je »razkrinkavala izdajalsko Mihailovičevo vlogo.«³ Zeleni kadrovi so le počasi pristopali k partijsko vodeni OF in v partizane. Znatno del koroških Slovencev je na vsakršno Jugoslavijo gledal nekritično in z idealiziranimi očmi kot na državo matičnega naroda; nasprotja med različnimi ilegalnimi borbenimi skupinami so le težko razumeli. Marsikomu so se porajali pomisleki o potrebnosti takojšnjega organiziranega oboroženega upora in širjenju platforme boja za preživetje, protifašističnega narodnoosvobodilnega boja tudi na boj za revolucionarne družbene spremembe. »Poročilo št. 1«, ki ga je prvoborec Stane Mrhar 4. 10. 1942 poslal iz Železne Kaple, po naštevajanju težav in uspehov pravi tudi: »Tu nekateri Korošci gledajo malo bolj postrani OF, ker smo v Ljubljani ubili dr. Erlicha, on je bil Korošec in jih je baje zastopal v Ženevi ob plebiscitu. Jaz jim to pojasnujem, kake stvari je on počel v Ljubljani, ker so mi tudi znane.«^{3a}

V svojih »Gamsih na plazu« pripoveduje Karel Prušnik-Gašper, da je spomladi 1943 Thurnov gozdar kot plavogardist v Koprivni pri neki hiši organiziral zastrupitev petih partizanov z žganci, mlekom in moštom. »Uspelo nam je ljudstvo prepričati, da je grajski gozdar četniški izdajalec. Gozdar je medtem izginil. Svoje delo je opravil. Od tedaj ni bilo več plavogardistov na Koroškem. Vendar pa so poizkušali iztegniti svoje kremplje četniški eksponenti iz Špitala na Dravi in z Dunaja. Vendar tudi ti niso imeli večjih uspehov,« povzema Prušnik.⁴

Veliko škodo je odporniškemu gibanju povzročala gestapovska mreža, sistematično spletena med lovci, gozdarji in h gorskim kmetom poslanimi delavci. Mrežo so začeli postavljati že jeseni 1942, okrepili pa poleti 1943. Tako naj bi »velika izdaja dveh belogardističnih gestapovcev v okolici Železne Kaple« že v prvi polovici novembra 1942 spodrezala korenine OF, a sta se organizatorja NOB na vzhodnem Koroškem Ivan Županc-Johan in Stane Mrhar na-

² Ivan Jan, Kokrški odred, I. knjiga, Ljubljana 1980, str. 332.

³ Prav tam, str. 333.

^{3a} Fasc. 649, ov. I. v Arhivu ljubljanskega Inštituta za zgodovino delavskega gibanja oziroma od nedavna Inštituta za novejšo zgodovino (dalje: A INZ).

⁴ Karel Prušnik-Gašper, Gamsi na plazu, 2. izdaja, Ljubljana 1974, str. 110—111; citat na str. 111. (Dalje citiram: Prušnik.)

stavljene pasti uspela izmuzzniti.^{4a} Dr. France Škerl je v svoji razpravi o koroški NOB zapisal tudi naslednje: »Med temi gestapovci so bili celo člani ljubljanske bele garde. Zgodilo se je, da so taki predrzneži šli naravnost do partizanskih političnih delavcev ter jih z jokom in objemanjem prepričevali, da iščejo zvezo s partizani, ker bi se radi borili proti nacizmu. Tako sta na primer tovariša Korošec in Jak avgusta 1943 naletela pri Pečniku v Slovenjah nad Št. Lipšem na ljubljanskega mladiča, ki ju je premamil, da sta mu zaupala in ga vzela s seboj. Oborožila sta ga celo s pištolo, s katero je še isti večer Jaka ustrelil, Korošca pa na srečo ni zadel.«⁵ Anton Urschitz iz Loč je v dveh spominskih zapisih omenil, da so se na zahodnem Koroškem v tem obdobju »včasih pojavljali tudi belogardisti« oziroma, da so bili za aretacije nekaterih koroških Slovencev krivi »raztrganci«.^{5a}

Iz sredine avgusta 1943 imamo na voljo poročilo okrožnega komiteja KPS za Koroško in poročilo pokrajinskega komiteja KPS za Štajersko; v oceni stanja na nekdanjem avstrijskem Koroškem sta skoraj dobesedno enaki, le da nadrejeni PK v poročilu CK-ju še kritizira okrožni komite. Na južnem Koroškem naj bi vladala »razdeljenost na nemčurje, ki so za Hitlerja ali habsburško Avstrijo, in na Slovence, ki so pod vplivom propagande jugoslovanske vlade; relativno majhen del je tistih, ki so zajeti v osvobodilno gibanje, ki v njem sodelujejo in sprejemajo platformo OF«. Uresničitev Združene Slovenije s partizanskim bojem naj bi po poročilih sodeč še ne bila pojmovana kot »sigurno bodoče dejstvo«.⁶

»Reorganizirano vodstvo koroške Osvobodilne fronte« je po informbirojskem sporu v svojem »Novem vestniku« objavilo domnevno Prušnikovo pismo štabu 4. operativne cone iz jeseni 1943: »Sin enega, za plebiscit zaslužnega koroškega Slovenca, ki je bil pozneje uslužben na jugoslovanskem konzulatu, potem pa rekrutiran v nemško vojsko, je pred nedavnim stopil z nami v zvezo. Pri vojaki ga večkrat uporabijo kot kurirja za Ljubljano, kjer se sestaja s škofom Rožmanom in državnim tožilcem Felaherjem. Ta mož je za nas dragocen. Pozneje ga lahko kakorkoli storimo neškodljivega in likvidiramo.«⁷ Za pismo lahko ugibamo, da je delno izmišljeno, prikrojeno za propagandistične namene v letu 1949, lahko pa je v svojem jedru zgodovinsko točno.

Zelo optimistično je bilo poročilo PK KPS za Gorenjsko in Koroško z dne 14. 9. 1943, ko so poročali o organizacijski širitvi OF do Beljaka, Celovca in Velikovca. »Pripomniti pa je treba, da so še zmeraj na delu neke tajne sile, ki hočejo imeti nazaj staro katoliško Avstrijo.«⁸

Kmalu po svojem prihodu na Koroško je novoustanovljeni PK KPS za Koroško z Dušanom Pirjevcem-Ahacem na čelu 9. 11. 1943 okrožnim komitejem razposlal obširno okrožnico o močni »mihajlovičevsko in londonaško« usmerjeni sredini, »ki razvija teorijo o čakanju, straši z nemškim terorjem, da bo likvidiral Slovensko Koroško, poudarja, da ni zaupati avstrijskim komunistom, straši z monarhisti itd.« OF na Koroškem je še vedno »le gibanje zgolj splošnih simpatij za OF in za partizane«, dalje so še nerazčiščena vprašanja bele in plave

^{4a} Tako Prušnik (-er.) v zborniku Koroška v borbi, Celovec 1951, str. 123.

⁵ France Škerl, Koroška v borbi za svobodo. — Koroški zbornik, Ljubljana 1946, str. 532 (po Prušnikovem spominskem zapisu in po poročilu PK KPS za Koroško 7. 4. 1944 v Arhivu CK KPS). Isti dogodek popisuje Prušnik, str. 205–206.

^{5a} Prim. Koroški koledar 1985, Celovec 1984, str. 81 in Koroški koledar 1989, Celovec 1988, str. 70–71.

⁶ Prvo poročilo povzema Metod Mikuž, Pregled zgodovine narodnoosvobodilne borbe v Sloveniji, II. knjiga, Ljubljana 1961, str. 324 (po A CK ZKS). Drugo poročilo prav tam, III. knjiga, Ljubljana 1973, str. 72 (po A CK ZKS, fasc. VI — 1943); citiram po III. knjigi. Obe poročili naj bi bili datirani s 14. 8. 1943 (?).

⁷ Novi vestnik I/1 v Arhivu Inštituta za narodnostna vprašanja v Ljubljani (dalje: A INV), fasc. SO-4. O istem človeku govori pismo PK KPS za Koroško 7. 2. 1944 v A INZ 649/I.

⁸ Metod Mikuž, Pregled..., III. knjiga (dalje: Mikuž III), str. 70–71 (po A CK ZKS, fasc. III-1943 in A INZ, fasc. 663). Dokument isti avtor citira malenkost drugače v svoji razpravi Trojna (dvojna) internacionalistična akcija CK KPS (CK KPJ) na Koroškem med NOB od konca 1943 dalje. — Zgodovinski časopis, Ljubljana, 24/1970, št. 3–4, str. 247–272; citat na str. 249. Mikuž tu uporablja še nekaj arhivskih dokumentov, ki jih v nadaljevanju citiram le po njegovem temeljnem »Pregledu...«.

garde, vodilne vloge KP, odnosa do Anglije in Sovjetske zveze«. Okrožnica zahteva »diferenciacijo sredine in kar je poštenega, bo prešlo na stran OF. NOV bo zaščitila našo severno mejo, a tudi v koroškem ljudstvu se bodo razvile močne narodne težnje... Treba je začeti razkrinkavati argumente sredine, utrjevati OF kot oblast, popularizirati novo in močno Jugoslavijo in Tita ter razkrinkavati staro.«⁹ Tudi v poročilu PK 3. 12. 1943 je kot ovira za razvoj OF navedena »precej zakrknjena sredina, ki je dosti močna. To velja zlasti za centralni in zahodni predel, v vzhodnem pa je položaj mnogo boljši.«¹⁰

Ne vemo, ne kdaj ne natančno kako je na Koroškem učinkoval »svetosavski kongres« 300 delegatov bivših legalnih jugoslovanskih strank (tudi slovenskih), ki so se 12.—16. 1. 1944 zbrali nekje v »svobodnih jugoslovanskih planinah«. Kongres je sprejel program »jugoslovanske demokratične narodne zajednice« in obsodil KPJ, ki naj bi zakrivila državljansko vojno in se sama skušala polastiti oblasti. Program je predvidel obnovev jugoslovanske države in razširitev »na vse ozemlje, kjer živijo Srbi, Hrvati in Slovenci. Najmanjša zahteva je tista državna meja, ki jo je zahtevala jugoslovanska delegacija na mirovni konferenci po koncu 1. svetovne vojne. Jugoslavija bo federativna, ustavna, parlamentarna in nasledstvena monarhija pod Karađorđevići, posamezne federalne enote pa naj bi uživale široko samoupravo.«¹¹ Alternativa demokratične buržoazne in federalne Jugoslavije je prav gotovo morala učinkovati na določene sloje Slovencev, in to tudi na Koroškem, za kar imamo tudi nekaj, vsaj posrednih dokazov (npr. v »Koroški deklaraciji«, ki jo bomo še omenili).

Glas o »svetosavskem kongresu« pa še ni segel čez Karavanke, ko je Pokrajinski odbor OF za Koroško sklenil odpraviti zadržke do NOB pri sredincih tudi v neposrednem stiku s predvojnimi političnim vodstvom manjšine, ki se ni kompromitiralo s sodelovanjem z nacisti, ampak je zaradi svoje narodne zavesti po večini bilo tudi samo deležno vrste preganjanj. Rezerviranost do OF je pri delu teh voditeljev odpadla. »V osebnih razgovorih med zastopniki pokrajinskega odbora OF za Koroško in zastopniki prejšnjega slovenskega vodstva, ki so se vršili v začetku 1944, so že skupno naglasili, da je treba narodnoosvobodilno gibanje okrepiti tudi z njihovo pomočjo, in da je treba poiskati zvez z avstrijskimi protifašisti, zlasti s komunisti, in dati avstrijski manjšini na slovenskem Koroškem vse narodne pravice.«¹² Tako pravi poročilo PK z dne 7. 2. 1944, ki navaja, da so prve zveze s predvojnimi voditelji vzpostavili že oktobra 1943 in da starejši veljaki sedaj žele preko Tita o koroškem vprašanju informirati Moskvo.

V februarju 1944 je potekala korespondenca med PK KPS za Koroško in obveščevalnim centrom štaba IX. korpusa glede delovanja Miloša Janežiča (z ilegalnim imenom Mišič, Mošič ali Mušič). Sin pokojnega »koroškega voditelja« in predvojni študent medicine v Ljubljani je po zlomu Jugoslavije živel na Gorenjskem. »Na Bledu se je povezal z OF organizacijo ter imel zveze z raznimi sumljivimi gorenjskimi funkcionarji OF, ki jih je zadnji čas VOS poaretiral in jih justificiral kot plavogardistične elemente v vrstah OF in NOV«, so vedeli povedati obveščevalci. Ker je bil tedaj »Mušič« na Dunaju, kjer naj bi imel stik z avstrijskim odporniškim gibanjem, ker je imel zvezo »z voditeljem koroških Slovencev, ki je še na svobodi« in ki je povezan z OF, in ker je bil obveščen tudi o določenih nesoglasjih med koroškim partizanskim vzhodom in »divjim zahodom«, je bilo dovolj razlogov za sum obveščevalcev. »Sef obveščevalnega centra« Bojan Štih je PK KPS za Koroško spraševal tudi, »ali je že kdo drug

⁹ Mikuž III, str. 197—198 (po A CK ZKS, fasc. VI-1943 in A INZ, fasc. 342 in 649).

¹⁰ Mikuž III, str. 359 (po A INZ 342, 649).

¹¹ Mikuž III, str. 272—273 (po četniškem Glasniku 18. 3. 1944).

¹² France Škerl, Koroška v borbi... (dalje: Škerl), str. 529 (po A CK ZKS). Prim. tudi dopisa PK KPS z dne 1. 2. in 7. 2. 1944 v A INZ 649/1.

pred vami pričel s terenskim delom mimo OF? Beli, sredina, plavi?« PK je 12. 2. 1944 ocenil, da se Janežič obnaša »tipično belogardistično in londonsko. Ta mož se spušča v izrazito intelligence-serviceovske posle«. ¹³ Tudi to obveščevalno epizodo puščamo nezaključeno, a jo navajamo kot ilustracijo geografskih in političnih dimenzij pojava koroške slovenske »sredine«.

Dušan Pirjevec-Ahac je v imenu PK 12. 3. 1944 pisal slovenskemu CK-ju in odgovoril na nekatere očitke glede političnega dela na Koroškem, ki jih je bil v imenu CK KPJ zapisal v pismu 5. 2. 1944 Edvard Kardelj-Krištof. Pirjevec je posebej pojasnjeval vlogo koroške slovenske sredine: »Med koroškim ljudstvom so bili zelo popularni bivši koroški voditelji, zlasti pa Vinko Zwitter, urednik bivšega »Koroškega Slovenca«. Slovenska Koroška je čakala na njihovo besedo. Ti ljudje pa so se in se še deloma obnašajo popolnoma sredinsko. Da zlomimo njihovo popularnost, t. j. popularnost njihovih sredinskih teorij o čakanju, da nje same prisilimo k jasnejšim pozicijam oziroma k diferenciaciji in da OF v zavesti množic utrdimo kot oblast, njeno linijo oboroženega boja pa kot edino rešilno pot; smo smatrali za potrebno, da čim bolj poudarimo tesno povezanost OF na Koroškem z novo Jugoslavijo, da prikažemo OF kot del nove narodne oblasti v Jugoslaviji in da bolj ostro poudarimo pripadnost Koroške k Jugoslaviji, kjer torej lahko edino obstoja oblast OF. Naši politični delavci, ki so morali lomiti sredinski odpor celih pokrajin (npr. Rožna dolina, severna stran Drave), so nastopali kot predstavniki nove slovenske oblasti, ki kliče vse Slovence v boj, proglaša mobilizacijo itd., pri čemer smo se oslanjali na dokumente Zbora in II. zasedanja AVNOJ-a. ... Na tej osnovi smo sredino razkrinkovali ne samo kot sovražnike združitve in samoodločbe slovenskega naroda, ampak kot sovražnike priključitve slovenske Koroške k Sloveniji oz. Jugoslaviji. ... Lahko trdimo, da smo imeli s to politiko precej pomembne uspehe, ker smo hkrati s tem razkrinkovali stare voditelje in njihove zveze z reakcionarnimi zunanjepolitičnimi silami, zlasti pa njihov sovražni odnos do SZ in do revolucionarnih antifašističnih sil v Avstriji, nam je uspelo, da smo njihov vpliv zlomili. Mislimo, da je uspeh te politike, da smo vsaj v glavnem med množicami zlomili sredinske pozicije, da smo OF uveljavili kot oblast in da smo slovenske množice prepričali o potrebi boja. Danes že padajo izjave: da je Zwitter strahopetec, kar pa ne pomeni, da smo v odnosu do starih voditeljev sektašili.«

Med zaključke pisma je Pirjevec še zapisal: »Poleg Partije in OF ne obstoji na Koroškem nobena druga politična stranka. Med slovenskimi masami je pač še zelo močan vpliv bivše »Koroške slovenske stranke«. Vendar so njene množice v večini prešle in sodelujejo v OF. V vrhovih pa /se/ vrši diferenciacija. Vse izgleda, da glavni voditelj Zwitter Vinko prehaja vedno bolj v reakcionarne vode. Za sedaj ostaja izrazit sredinec. Mi smo mu pisali dvoje pisem in ga vabili na sodelovanje, odgovora pa nobenega, medtem ko smo pri drugih vendarle našli precej odmeva. — Med delavstvom so živi ostanki socialne demokracije, ne v organizacijskem smislu. Socialna demokracija je v glavnem razkrinkana in kompromitirana. Obstoje samo ostanki v zavesti množic, napačni pogledi na način in obseg borbe. ... V mestih se vedno bolj pojavljajo monarhisti, vendar z nobenim jasnim programom, vendar pa saj z besedami pozdravljajo naš boj. ... Plava in bela garda, razen v Mežici, nimata zaenkrat še nobenih pozicij. Seveda pa močna sredina in velik procent kulakov vedno predstavlja nevarnost, da se ta reakcija tudi drugod zaredi.« ¹⁴ Nekoliko daljši citat iz pisma je za našo temo še kako pomemben, posebnega komentarja pa ne potrebuje.

¹³ A INZ, fasc. 234 b/III/3 in 649/I. Za opozorilo na te dokumente in še na nekatere druge se zahvaljujem kolegi mag. Borisu Mlakarju.

¹⁴ Prusnik (oziroma neimenovani redaktor France Vreg-Mille) na str. 200–201 napačno navaja datum 22. marec 1944, pismo pripisuje Oblastnemu komiteju in delno stilistično popravlja citate. Prim. pismo v A INZ 649/I.

Za »gospoda V. Z.«, ki ne more biti nihče drug kot dr. Vinko Zwitter, poznamo tudi Prušnikovo pričevanje, da mu je že poleti 1942 ob obisku izseljenškega taborišča Frauenaurach (njegov svak Zwitter) svetoval, naj opusti »misel na partizansko borbo, kajti Nemčija bo vojno tako ali tako izgubila«.¹⁵ Zwitterovo medvojno zadržanje je bilo v povojnih letih dlje časa predmet žolčne publicistične razprave, čeprav ob osvoboditvi ni bilo zadržek za njegov sprejem v vodstvene strukture Osvobodilne fronte.

Konec marca 1944 je prišlo do pomembne verifikacije dotedanjih prizadevanj voditeljev koroške NOB za razširitev baze OF. »IOOF je Obkomu 24. marca naročil, naj pride na sedež IOOF delegacija [treh — op. J. S.] bivših slovenskih koroških politikov, v kateri naj bodo najbolj popularni ljudje. Kidrič pa je v imenu CK KPS 25. marca sporočil, da je bilo pravilno, ko so poiskali zvezo z bivšimi slovenskimi političnimi voditelji (širina!), ne smejo pa nasesti in dati koncesij oportunističnim težnjam.« O tem piše dr. Metod Mikuž.¹⁶

Zaokrožen prikaz omenjenih stikov še ostaja odprta zgodovinarska naloga, saj poznamo premalo dokumentov in pričevanj, še ta so večinoma enostranska (partizanska), precej datumov, v literaturi se ne ujema povsem, vsa imena niso razrešena ali pa osebe niso identificirane pravilno. Vsekakor pa vsaj v svojem drugem delu ne drži zaključna (nedokumentirana) trditev koroškega avstrijskega, sicer po objektivnosti stremečega zgodovinarja dr. Erwina Steinböcka: »Zanimivo je, da so partizani gojili določeno nezaupanje do prejšnjih koroških slovenskih voditeljev in da so v resnici vzpostavili stik le z velikovškim zdravnikom dr. Petkom.«¹⁷

Mikuž pripisuje povabilo PO OF 11. 4. 1944, »naj se vključi v OF in odide v ilegalo« ter odgovor »ob koncu maja« oziroma na drugem mestu »sredi julija 1944« predvojnemu predsedniku SPZ dr. Jošku Tischlerju, kar bi bilo logično glede na podpis »dr. Pepe«. Nemogoče pa je ob hkratni omembi zdravniškega poklica; zdravnik je bil dr. Franc Petek, predvojni izdajatelj lista »Koroški Slovenec« in deželni poslanec, za katerega res vemo, da je vzdrževal stalne stike z OF. »Dr. Pepe« je zapisal, da mu obveznosti zdravniškega poklica in družinske razmere preprečujejo odhod v partizane in nadaljeval: »Vaš boj za narodno osvoboditev ter boljši družbeni red pozdravljamo vsi pičli narodni Slovenci na Koroškem, ki smo samo mala šibka vejica velikega narodnega občestva Slovanov... Popolnoma smo si na jasnem, da ideološki boj sam ne zadostuje proti nacifašističnemu vdoru v človeško družbo, v kateri hoče potlačiti vso duhovnost, vse človečanske in narodne vrednote ter svoboščine s tanki laži in ubojem... Resnično se nadepolno oziramo v naše gore, hribe in gozdove, občudujemo vaše dosedanje spretno delovanje in smo pripravljeni na primeren način pripomoči, da vaši brezprimerni junaški naporji uspejo... Tako se iz prastarih slovenskih sanj postopoma začenja vseslovenski boj proti nemštvi.«¹⁸ Zadnji citirani stavek je vsekakor zgovoren za ilustracijo tedanjega duha legalcev; v duhu OF prav gotovo ni bil.

PO OF je »dr. Pepeta« 21. julija povabil na sestanek s članom PO OF. Ugotovila naj bi, kako bi se starejši voditelji koroških Slovencev lahko odzvali na depešo IO OF (oziroma CK KPS še iz srede maja), ki jih je povabil na svoj sedež. Po Mikužu vemo, da so Korošci »res prišli po dolgi poti prek Primorske in imeli vrsto dolgih razgovorov z vodilnimi tovariši na bazi 20. Kakih otipljivih uspehov ni bilo.«¹⁹ Odprto pa pušča vprašanje, kdo je dejansko prišel na sedež IO OF. Kolikor vemo, to nista bila ne dr. Petek ne dr. Tischler. Pač pa je znano,

¹⁵ Prušnik, str. 51.

¹⁶ Mikuž IV, Ljubljana 1973, str. 553 (po A INZ, fasc. 252, 432). Primerjaj še tekst istega avtorja v skupinskem delu Zgodovina Slovencev, Ljubljana 1979, str. 859 in A INZ 649/L, kjer je tudi izvod Kidričevega pisma.

¹⁷ Erwin Steinböck, Partisanenkämpfe und Widerstand in Kärnten. — Das gemeinsame Kärnten = Skupna Koroška; 10. Klagenfurt 1985, str. 39.

¹⁸ Predvsem Škerl, str. 545–546 (po poročilu PO OF z dne 17. 7. 1944) in Mikuž IV, str. 566–568 (po A INZ 438 in 651) ter Mikuž v Zgodovini Slovencev, str. 860.

¹⁹ Predvsem Mikuž IV, str. 566 in 568 (po A INZ, fasc. 252 in 651).

da je jeseni 1944 s posredovanjem IX. korpusa prišel iz Spittala preko Primorske v osrednjo Slovenijo predvojni koroški narodnostni delavec živinozdravnik dr. Luka Sienčnik iz Dobrle vasi, ki je kot »Trnov« postal sodelavec partizan-skega Znanstvenega inštituta, po osvoboditvi pa eden voditeljev naprednega krila koroških Slovencev.²⁰

Organizacijski sekretar IO OF dr. Marijan Breclj je 17. 7. 1944 poslal pi-smo neimenovanemu znanemu koroškemu Slovincu, prijatelju in verjetno so-mišljeniku Edvarda Kocbeka (ki tedaj ni bil več na sedežu IO OF): »Zelo smo bili veseli poročila tovariša Ahaca, da si že delj časa v stikih z OF na Koroškem in da ji pomagaš. Posebno nas veseli zato, ker nam je Koroška zemlja zelo pri srcu in zavedamo se, da morejo prav ljudje tvojega kova in tvoje pozicije mno-go storiti za uresničenje naših velikih domovinskih nalog.« Posebej je Breclj predstavil prizadevanja krščanskih socialistov v OF (sam je bil tedaj že sprejet v KPS!): »Veliko je bilo truda, žrtev in npora, da smo dokazali sicer pošteno misleči, toda zapeljani slovenski katoliški javnosti prave smotre osvobodilnega gibanja in postavili na laž najogabnejšo nasprotno propagando, da se namreč borimo kot brezbožni komunisti proti veri, proti svobodi nazora itd. ... Mi smo na osvobojenem ozemlju Primorske in Ljubljanske pokrajine že pritegnili v osvobodilno gibanje poštené slovenske duhovnike, in to kljub vztrajanju vo-dilne ljubljanske duhovščine na okupatorskih in izdajalskih pozicijah.« Posebej po sporazumu Tito—Šubašić je čas »združitve v skupno domovinsko fronto«. Svoje vabilo za prihod na sedež IO OF je Breclj utemeljil takole: »Morda nas le kratek čas loči od odločilnih dogodkov. Storimo v tem času vse, da nam bo bodoče slovensko in jugoslovansko življenje zajamčeno v tisti obliki in vsebini, ki jo vsi resnični patrioti želimo. Ne samo v imenu tovarišev, ki smo kot kato-ličani vključeni v Osvobodilni Fronti, ampak v imenu vseh, ki danes brez raz-like nazora in prejšnjega političnega prepričanja, vodilno sodelujejo v tem po-kretu; te iskreno vabim, da prideš do nas. Smatramo, da bi tvoj javen nastop, ki ga moreš napraviti le iz naših vrst, veliko pripomogel k združitvi koroških ljudi na naš narodni in državni koncept. Pritegni s seboj vse tiste tovariše, ka-terih ime in položaj danes nekaj pomenita med koroškim ljudstvom. Brez dvo-ma se skupaj zavedamo odločilnega pomena razvoja dogodkov prav v pogledu Koroške. Dolžni smo vse storiti, da se ta zemlja povrne svoji matici. — Tovariš Ahac in ostali naši ljudje na Koroškem ti bodo omogočili prihod v naše vrste in potovanje do nas. Zupaj jim in ravnaj se po njihovih nasvetih.«²¹ Glede na nekatere poudarke v pismu bi smeli sklepati, da je bilo namenjeno ugled-nemu duhovniku ali kakemu drugemu katoliškemu izobražencu. Pismo nazorno prikazuje platformo IO OF za pogovore s starejšimi koroškimi narodnimi vodi-telji, pri Mikužu odprtih vprašanj pa seveda ne pojasnjuje.

Prušnik se spominja, da so (že okoli maja 1944) s PO OF pisali tudi dru-gemu »bivšemu poslancu župniku Starcu in mu natančno obrazložili cilje Oslo-bodilne fronte in naše delovanje na Koroškem. Prejeli smo tudi mnoga pisma. Eno izmed njih nam je poslal koroški duhovnik Izidor. Med drugim je pisal: »Da do te velike selitve koroških Slovencev ni prišlo, je zasluga slovenskih par-tizanov — Osvobodilne fronte. Partizani so se s pravično sodbo maščevali nad krivci prve selitve'...«²² Ob tem zapisu vodilnega koroškega slovenskega ko-munista v našem razpravljanju o koroški sredini in (potencialni) kontrarevolu-ciji velja ponoviti, da slovenski duhovniki na Koroškem v nobenem znanem primeru niso kolaborirali z nacisti v boju proti narodnoosvobodilnem gibanju, kar nekaj pa jih je bilo, ki so kljub omejitvam svojega stanu in idejnega pre-pričanja NOB odkrito podpirali.

²⁰ Pričevanje dr. Sienčnika: Moja pot v partizane. — Koroška v borbi, Celovec 1951, str. 99—103. Isti avtor tudi: Prišel sem iz centra nemške trdnjave do centra slovenskega svobodnega ozemlja. — Slovenski vestnik, Celovec 18. 1. 1985, str. 5 in 8.

²¹ A INZ, zbirka M. Breclja, fasc. A/II.

²² Prušnik, str. 204—205. Celotno pismo duhovnika Izidorja je objavljeno v Slovenskem vest-niku 25. 4. 1945, št. 11, str. 3—4. V citatu je nekaj nebitvenih stilističnih sprememb.

Očitno tudi Mikuž govori o Janezu Starcu, ko piše, da se je PO OF 8. 8. 1944 »znova obrnil k znanemu koroškemu politiku, to pot duhovniku. Poudaril je, da boj, ki ga vodi naše koroško ljudstvo pod vodstvom OF, ruši stare krivične politične meje in vključuje koroške Slovence v novo slovensko skupnost. Oboroženi boj uresničuje Združeno Slovenijo in ta boj je treba še bolj razplámeti. Postaviti je treba tudi predstavništvo koroških Slovencev, zato IOOF poziva stare borce, naj se vključijo in pridejo na sedež IOOF.« S pismom 27. 9. 1944 je PO OF trem koroškim voditeljem poslal govor maršala Tita o mejah in izrazil pričakovanje, da se bodo javno izjavili in se zahvalili Titu: »Sedaj je dolžnost vas starih koroških politikov, da izpolnite svoje obveznosti napram svojemu narodu in slovenski Koroški... Odlašanja in oklevanja mora biti konec.« Pismo PO OF 3. 10. 1944 pa pravi, da neopredeljenim in kritikom NOB preostane le še to, »da se javno vključijo v OF ali pa da javno preidejo na sovražne pozicije. Tudi na Koroškem je treba čimprej doseči diferenciacijo sredinskih elementov na podlagi Titove izjave o mejah in okupatorjevih pomočnikih. Začeti je treba močno kampanjo za popularizacijo Titove izjave, pri tem pa je treba paziti, da ne bo prišlo do nasprotij med našim in avstrijskim gibanjem«. PO OF je pričakoval, da bo avstrijsko prebivalstvo s simpatijami gledalo na demokratsko Jugoslavijo.²³ Ekskurz o stikih OF s predvojnimi voditelji koroških Slovencev moremo zaključiti z ugotovitvijo, da so do konca vojne skoraj brez izjeme prešli na linijo OF, vključno z zahtevo po priključitvi južne Koroške k Jugoslaviji, nekateri pa ob osvoboditvi prevzeli v OF tudi vodilna mesta.

Neraziskanost belogardistično-domobranskih vplivov na Koroško še ne pomeni, da moramo požreti vsako publicistično raco, kot je tista P. A. Carniera, ki v svoji knjigi trdi, da je po kapitulaciji Italije gaulajter Rainer v sklopu nove politike do Slovencev »dal popolno avtonomijo domobrancem iz Sel, danes Sele Fara, vasi na avstrijskem teritoriju Koroške, pod vznožjem karavanskih Alp (Karavank), ki so jo sestavljali izključno Slovenci. Predsedstvo nad avtonomno vasjo je prevzel Leon Rupnik«. Avtor ne navaja nikakršnega vira,²⁴ Selani in koroški partizani pa so družno prepričani, da so v Selah imeli kvečjemu partizansko avtonomijo. Iz opozoril prvoborca Pavla Žaucerja-Matjaža glede verjetnih povezav bele garde z zelenim kadrom omenimo še dva konkretna, a časovno neopredeljena podatka: »Vladimir Letonja-Janez je poročal o delu nekoga ing. Olipa, ki je v Podjuni širil protipartizansko agitacijo. Morda je on imel zveze s selskimi fanti? Tudi ing. Muri iz Ljubljane je predel niti izdajstva na Koroškem — na Jezerskem po poročilih Strogova, in na Šajdi je Lugi naletel na njegove sledi.«²⁵ Sklepamo lahko, da bi v partizanskih obveščevalnih poročilih verjetno naleteli še na kakšno ime in še na kakšne oblike belogardističnega delovanja proti NOB.

Recimo, da je »uradna« nacistična protipartizanska propaganda razmeroma poznana. Manjkrat srečamo tedanji ilegalni proti-OF-ovski tisk. Za primer navedimo nekaj vrstic iz apokrifnega »Partizanskega dnevnika«, datiranega s 25. 4. 1944. V njem je združeno vse od protisemitizma, protiboljševizma do zasmehovanja zahodnih zaveznikov, kralja Petra in svetega pisma. Ker »hitlerjevimi banditom« pripisuje vsaj »lepe uniforme, njihovo močno neštevilno orožje v petem letu vojne« in prizadevanje za blaginjo že na tem svetu, je izdajatelj očitno še verjel v nacistično zmago, čeprav se je podpisal z »Aktivna kominterna slovenske svobodne fronte«. Takole piše: »Koroški Slovenci! Vi slepci, ali ne razumete pomen časa? Sedaj ali nikoli se bo uresničila judovska oblast nad

²³ Mikuž IV, str. 568–569 (po A INZ, fasc. 271 a in A CK ZKS, fasc. VII-1944).

²⁴ Pier Arrigo Carnier, *Lo sterminio mancato. La dominazione nazista nel Veneto orientale 1943–1945*. Milano 1982. Povzeman po opozorilu S/ama/ K/ristena/ v Vestniku koroških partizanov (dalje: VKP), Ljubljana 17/1983, št. 1–2, str. 127–128.

²⁵ Pavle Žaucer-Matjaž, Ubežništvo med koroškimi Slovenci pred nemško mobilizacijo v letih 1939–1941. — VKP 18/1984, št. 2, str. 29.

ujedinjenimi slovanskimi narodi. Naš ljubljeni očka Stalin ni zastoj poslal Maršala Tita v Balkanske gore, da bi tam vse zbiral in vodil v tem poslednjem boju, kateri Vam sicer bedno življenje, zato pa večno blaženost prinaša. . . . Koroški Slovenci, vstanite! Ali ne slišite bučanja viharja izpod gore Pece? To so zopet vstali mrtvi junaki kralja Matjaža, ki kot partizani Stalina semkaj drve, a on sam je zopet nastal kralj Matjaž, vsaj se ga že po njegovih brkih spozna.«²⁶ Za razliko od nekaterih drugih protipartizanskih tiskov, ki niso zmogli drugega kot vulgarnega zmerjanja, skuša biti pričujoči vsaj ironično posmehljiv; pisan je v kar razumljivi slovenščini.

Spomladi in poleti 1944 je iz dokumentov mogoče razbrati različne pomsleke proti OF in NOB po različnih koroških okrožjih. V velikovškem je bilo »še nekaj strahu pred Srbi iz leta 1918 (da bo po vojni prav taká Jugoslavija, kot je bila poprej). Bali so se za vero in bali so se kolhozov«. Iz okraja Klopinj so aktivisti prenesli prošnjo, »naj se zaenkrat umaknemo v hribe«. V Ziljski dolini so bili ljudje »sicer za nas, a bali so se izdajalcev. Kmetje so se bali KP tudi zaradi vere«. V Zilji, kjer so imeli veliko stikov tudi z nemško govorečimi člani KPA, so čakali »le, da pride v okrožje močna vojaška enota, da jih mobilizira vse naenkrat, da se zaščitijo njihove družine«. Ziljani nasploh naj bi menili, da je za mobilizacijo in upor še prezgodaj. »V vsem okrožju so bile tri puške in nekaj revolverjev. Sicer pa ni bilo kaj mobilizirati, mlado je bilo vse na fronti, dopustnikov ni bilo. . . . Po atentatu na Hitlerja so nacisti poostri teror. Z zahodnega Koroškega pridejo tudi poročila o domačih izdajalcih (edinih, ki smo jih zasledili v literaturi!), o razočaranju nad partizanskimi enotami, ki »niso nič naredile«, na Koroško hodile »samo na prehranjevalne akcije« ipd. Posebej so se poslabšali odnosi z avstrijskimi komunisti, ki so »govorili, da jih nameravamo likvidirati, agitirali so, naj bi ljudje ne hodili k nam na zvezo; ker smo tujci in kranjski provokatorji«. Od nas so odtegnili vse Korošce in odšli v svoje taborišče. Mi ne obvladamo nemščine (!), oni pa dobro slovensko, nočejo z nami govoriti in se pogovarjajo z nami le po tolmaču.«²⁷ Kolikor so terenska poročila aktivistov ilustrativna, so lahko tudi nereprezentativna in včasih tendenciozna. Predvsem pa opomnimo še, da bi bil izbor optimističnih, včasih prav evforičnih poročil o uspelem širjenju osvobodilne misli lahko še precej daljši.

Navedimo samo primer poročanja okrožnega komiteja KPS za Ziljsko dolino z dne 25. 5. 1944, ko naj bi tam že predvsem pričakovali končno zmago. Ziljani »edino v naši vojski vidijo svoje rešitelje in branilce pred nasilstvi, ki bi jih vršili ob Hitlerjevem propadu oboroženi nacisti nad Slovenci. . . . Posebno se zanimajo za to, kdo bo potem prevzel oblast in kakšen je naš odnos do vere. . . . Radi nas sprejemajo v hiše, boje se edinole nacistov; orožnikov je premalo, da bi lahko vršili kontrolo in še med njimi so taki, ki razlagajo, da banditi niso banditi, ampak partizani ali Freiheitskämpfer, dočim so v Landwache povečini naši simpatizerji. . . . Med nacisti vlada silen strah pred nami. . . . Hodijo okrog Slovencev, ki so znani kot zavedni in pripovedujejo, da bi dali vse, samo da si rešijo golo življenje. . . . Govori se, da je v Beljaku »polno partizanov«, da so po vseh uradih. Verjetno so tudi Švabi začutili, da izgubljajo vedno več ljudi, ker smo izvedeli, da se v Beljaku organizira gestapovska belo-plava garda.«²⁸ Največja nevarnost naj bi potemtakem bilo načrtno vnašanje razdora med koroške Slovence. A tudi o posebnih uspehih beljaške »belo-plave garde« mi niso znana kaka nadaljnja poročila.

Profesor Mikuž je prvi opozoril na najbolj viden izraz delovanja prozahodnih »načrtovalcev«, med koroškimi Slovenci, na »Koroško deklaracijo« iz poletja 1944. Ta uvodoma pravi: »V imenu politične, kulturne in gospodarske organiza-

²⁶ A INZ, fasc. 281/I/2.

²⁷ Mikuž IV, str. 579–583 (s podrobno navedenimi viri).

²⁸ A INZ, fasc. 699 a/III/b.

cije koroških Slovencev, v imenu izseljenih koroških družin ter izgnanih, zaprtih in pobitih koroških Slovencev zahtevamo, da se ob reševanju evropskih vprašanj popravijo krivice, ki so nam bile prizadete od nemštva v stoletnem robstvu, da se nam dokončno prizna pravica do politične samostojnosti ter omogoči združitev z ostalimi slovenskimi predeli v zedinjeno Slovenijo kot sestavni del nove Jugoslavije. « Avtorji deklaracije naštevajo zgodovinske, kulturne; gospodarske, geografske in strateške razloge za svojo zahtevo po severni slovenski in jugoslovanski meji »na Visokih in Nizkih Turah, ki bo obenem tudi dokončno preusmerila avstrijsko nemštvo iz jugovzhodne imperijalistične orientacije v nemško srednjeevropsko in omejila bodočo nemško državo na nemški zgodovinskobiološki prostor. (Nemci ga nazivajo »deutsches Kerngebiet«. Koroška in Stajerska pa predstavljata po njihovi terminologiji »Kolonisationsgebiet«.) Vprašanje nemške manjšine v tem prostoru pa smatramo kot vprašanje naše širokogrudne notranje in ne zunanje politike. «²⁹

Več o nastanku »Koroške deklaracije« je pisal Vlado Habjan, ki je najavil obsežnejšo razpravo s to tematiko.³⁰ Tako vemo, da je Jeseničan Tone Čop (sodelavec britanskega Intelligence Service) v juniju 1944 v svojem tedaj še precej pročetniško obarvanem krogu na Dunaju pripravil tekst deklaracije. Ob vodilnem sodelovanju Janeza Starca, ki je bil tedaj interniran v bližini Dunaja, in neke medicinske delavke se je deset koroških slovenskih politikov in kulturnikov 3.—4. avgusta 1944 odzvalo vabilu na »zdravniški pregled« in se nastanilo v istem dunajskem hotelu. Po pogovorih so podpisali deklaracijo. Nekoliko dopolnjeno s Čopovimi geostrateškimi razmišljanji jo je dr. Joško Tischler preko Bregenza ob švicarski meji odposlal Britancem. Na jesen je Čopova kurirka izvod deklaracije preko Celovca posredovala tudi vodstvu slovenskega narodnoosvobodilnega gibanja.

Dr. Vinko Zwitter na sestanku na Dunaju ni bil povabljen. Po zapisniku seje PO OF za Slovensko Koroško z dne 31. 1. 1948,³¹ ko so sklepali o izstopu oziroma izključitvi dr. Tischlerja iz OF, pa so »načrtovalci« zaman računali z dr. Mirtom Zwittrom, ki se je spominjal: »Na sestanke med vojno na Dunaju sem bil tudi jaz povabljen, in ker se jih nisem udeležil, sem bil od tistih krogov obsojen. Rekli so mi, da po vojni ne bom dobil funkcije od predsednika vlade.« O medvojnih razgovorih je vedel nekaj podrobnosti tudi Jaka Reichmann. Franc Primožič-Marko pa je razpolagal z bolj zaokroženo informacijo in oceno: »Za časa NOB so bili na Dunaju razni sestanki, katerim je prisostvoval tudi Hochmueller, ki je angleški agent, nadalje Čop, ki je bil že takrat angleški agent. Imeli so celico plavogardistov Draže Mihajlovića. Razgovarjali so o veliki Koroški, določevali meje, postavljali predsednike in podpredsednike ter jih zopet odstavljali. Tischler je takrat izjavil: »Danes ne vemo, kaj bo, zato moramo biti dobri z belimi, plavimi in rdečimi.« Za nas seveda ni zanimivo samo medvojno razmišljanje dela vodilnih koroških Slovencev, ampak tudi dejstvo, da jih je OF ob koncu vojne vseeno sprejela oziroma da so bili oni pripravljeni sprejeti vodilne funkcije v OF. Spregledati tudi ni mogoče, da je Primožič kot posrednik do tedanje slovenske vlade tako informacijo o Tischlerju povedal šele leta 1948, ko je Tischler razdril z OF. Na podlagi danes znanih dejstev smemo vseeno sklepati, da so Primožičeve navedbe točne.^{31a}

²⁹ Mikuž IV, str. 566 (po A INZ, fasc. 649); pri Mikužu povzeti začetek deklaracije je nekoliko lektoriran, zato citiram po arhivski kopiji.

³⁰ Vlado Habjan, Joško Hanžič-Svejk... — Borec, Ljubljana, 34/1982, št. 1, str. 18. Vlado Habjan, Nepreučena obietnica. — VKP 18/1984, št. 3—4, str. 52—56 (z navedbo nekaj širše literature in pričevanj o Čopu). O dunajskem krogu še F. Fibernik v Novi reviji št. 87/88, str. 922—929.

³¹ A INV, fasc. SO-302.

^{31a} Tischlerju posvečeni zbornik Zvest domu, narodu in Bogu, Celovec 1989, na str. 156—158 ponatiskuje članek iz celovškega Slovenskega vestnika 20. 2. 1948 z očitki o medvojnem Tischlerjevem taktiziranju ter o povezovanju »z Mihajlovičevimi in angleškimi agenti«. Na str. 174 po intervjuju celovškega Našega tednika povzema lakonski Tischlerjev odgovor na vprašanje, kaj je v izgnanstvu v Bregenzu izvedel o odporu na Koroškem: »O teh koroških dogodkih oziroma v Sloveniji sem izvedel iz radia BBC London, iz poročil. Poročila sem poslušal vsak večer. Za kazni nisem vprašal.« Sicer o tematiki pričujoče razprave v zborniku ni najti ničesar več.

Poleti 1944 je OF na Koroškem dosegla že tako širino, da je oblastni komite KPS 7. 8. direktivno zahteval, da je treba pridobivati tudi »Slovence v nemških uniformah«, prodirati v nacistične organizacije in jih rahljati na znotraj.³² V občasnih, nihanjih v rasti osvobodilnega gibanja so opažali tendenco »odtegovanja od aktivnega dela in tendenco zabijanja«. Poseben problem so bile ponavljajoče se izdaje v Celovcu. Še na začetku 1945 je oblastni komite KPS ugotavljal: »Ni domačega kadra, ki se zelo počasi in težko vzgaja. Koroško ljudstvo samo še ni spoznalo, da je NOV odločen vojaški in politični faktor, ker na Koroškem Nemci še niso bili tepeni, in v dolinah NOV sploh ne vidijo.«³³ Nenehne hajke pozimi 1944/45 so oteževale delo. »Mobilizacija gre težko, ker ni NOV in so neredne zveze. Avstrijski ilegalci so se zabili,« se je pritoževal 26. 1. 1945 v depeši sekretar koroškega Obkoma.³⁴

Pismo »nekega starega Korošca, zavednega Slovenca«, je 9. 2. 1945 kritiziralo enačenje položaja na Koroškem s položajem na Gorenjskem in Štajerskem. Po piščevem mnenju je bil NOB na Koroškem »preveč napreden«, profesor Mikuž pa komentira: »Le preveč so pri nas poudarjali socializem in kolhoze.«³⁵ POOF je 23. 3. 1945 v poročilu CK KPS kot razlog za relativno zaostajanje NOB na Koroškem navedel tudi »neki poseben koroški značaj, ki si ga je koroški Slovenec prisvojil zaradi razočaranja nad plebiscitom in se boji, da se ne bi ponovil«. Vladala naj bi »velik oportunizem in egoizem med domačimi borci, zlasti do prišlekov, domačih aktivistov pa ni veliko.«³⁶ Karel Prušnik-Gašper in Pavle Zaucer-Matjaž sta ta oportunizem poňazarjala z razširjenim stavkom: »A jaz, Korošec, pa v forpatrolo?«³⁷

Zusammenfassung

DIE »MITTE« DER KÄRNTNER SLOWENEN ZUR ZEIT DES VOLKSBEFREIUNGSKAMPFES

Janez Stergar

Die Entscheidung, in der slowenischen Befreiungsfront (OF) mitzuwirken oder sich den Partisanen anzuschließen, stellte einen radikalen ideologischen und politischen Wandel dar, sowohl in dem traditionellen katholischen dörflichen Milieu Südkärntens als auch bei den national nicht aktiven und überwiegend reformistisch gesinnten Arbeitergruppen. Statistisch gesehen überwogen früher oder später auch unter der slowenisch sprechenden Bevölkerung die Vertreter der »Mitte« (»sredinci«) mit ihrer Theorie des Abwartens und Überlebens. Im Unterschied zu einigen anderen slowenischen Gebieten traten jedoch in Kärnten die nationalbewußten Slowenen nirgends freiwillig als Verräter in den deutsch-nazistischen Dienst (Klare Trennlinien zeichneten sich hier bereits in der jahrhundertlangen Entwicklung der Beziehungen in der herrschenden deutschen und minderheitlichen slowenischen Gemeinschaft ab). Die Konterrevolution unter den Kärntner Slowenen ging niemals über die Entwicklungsstufe von »Planungs«-gruppchen hinaus, die z. B. dem Volksbefreiungskampf feindliche Informationen und Gesinnungen weitergaben, in einigen Fällen bei gegen die Partisanen gerichteten Diversantenaktionen der Ljubljanaer Weißgardisten- beziehungsweise der »domobranci« — Heimwehr-Emissäre in Kärnten mitwirkten (hier ist der jugoslawische Teil Kärntens ausgenommen, weil die Entwicklung des Volksbefreiungskampfes dort komplizierter war). Über die »Mitte« zwischen der nazistischen Kriegs- und Verwaltungsmaschinerie und dem revolutionären Widerstand der Befreiungsfront gibt es nur spärliche Memoirenzeugnisse und wenig Archivmaterial, so daß sie von der Geschichtsschreibung fast gar nicht erfaßt worden ist. Wenn es schon nicht leicht ist, ein Mosaikbild von der »Mitte« und ihrem Umfeld zur Zeit

³² Mikuž IV, str. 568 (po A INZ, fasc. 342, 650 a).

³³ Mikuž V, Ljubljana 1973, str. 187 (po A CK ZKS, fasc. VII-1945).

³⁴ Mikuž V, str. 185 (po A INZ, fasc. 651).

³⁵ Mikuž V, str. 185 (po A INZ, fasc. 240).

³⁶ Mikuž V, str. 186 (po A INZ, fasc. 649).

³⁷ Primerjaj npr. Prušnik, str. 189.

des Krieges bei den Kärntner Slowenen zu erstellen, so wird die vorliegende Abhandlung sich bemühen, wenigstens eine Skizze zu liefern.

Schon die ersten Berichte der Organisatoren der slowenischen Befreiungsfront in Kärnten vom Sommer und Herbst 1942 sprachen von Argumenten der »Mitte« gegen einen sofortigen bewaffneten antinazistischen Aufstand. Infolge der Rundfunkpropaganda der jugoslawischen monarchischen Regierung aus London hielten manche Kärntner Slowenen die ersten Partisanen für Tschetniks von Mihajlović. »Grüne Kader« schlossen sich den Partisanen nur langsam an, da die Angehörigen der slowenischen Minderheit Auseinandersetzungen im zentralen Slowenien zwischen der von der KP. geführten Befreiungsfront und der »Weißen Garde« und später der Heimwehr (Domobranca) nicht billigten.

Von Ende 1943 an versuchte die Führung der OF in Kärnten politische Führer der Kärntner Slowenen aus der Vorkriegszeit, darunter auch mehrere Priester, für den gemeinsamen antifaschistischen und nationalen Befreiungskampf zu gewinnen. Bisher bekannte Fakten zeigen, daß dies ein langwieriger Prozeß war, obwohl ein Bericht des Landeskomitees der KPS für Kärnten bereits am 12. 3. 1944 beteuert, »daß wir wenigstens im großen und ganzen die Position der Mitte unter den Massen gebrochen, daß wir die OF als Macht durchgesetzt und die slowenischen Massen von der Notwendigkeit des Kampfes überzeugt haben... Neben der KP und der OF besteht in Kärnten keine andere politische Partei. Bei den slowenischen Massen ist jedoch noch ein sehr starker Einfluß der ehemaligen 'Kärntner Slowenenpartei' spürbar. Jedoch sind ihre Anhänger im wesentlichen übergetreten und wirken in der OF mit. In den oberen Positionen aber findet eine Säuberung statt... In der Arbeiterschaft sind Reste der Sozialdemokratie lebendig, aber nicht im organisatorischen Sinne. Die Sozialdemokratie ist im großen und ganzen entlarvt und kompromittiert... In den Städten tauchen immer mehr Monarchisten auf, allerdings ohne klares Programm, doch begrüßen sie wenigstens mit Worten unseren Kampf... Blaue und weiße Garde haben; außer in Mežica (Mieß), vorläufig noch keine eigene Position. Jedoch stellt die starke Mitte und der hohe Prozentsatz an Kulaken immer die Gefahr dar, daß eine solche Reaktion auch anderswo eintritt«. Bis zum Kriegsende vertraten die Vorkriegsführer der Kärntner Slowenen fast ausnahmslos die Linie der OF, einschließlich mit der Forderung nach dem Anschluß Südkärntens an das neue Jugoslawien; nach der Befreiung übernahmen einige von ihnen in der OF in Kärnten auch führende Posten.

Die Aktivität der »planenden Köpfe« der Mitte unter den Kärntner Slowenen kommt am deutlichsten zum Ausdruck in der »Kärntner Deklaration« vom Jahre 1944, welche fordert, »daß bei der Lösung europäischer Fragen das Unrecht wiedergutmacht wird, das uns vom Deutschtum in jahrhundertelanger Sklaverei zugefügt worden ist, daß uns endlich das Recht auf politische Selbständigkeit zuerkannt wird und die Vereinigung mit den übrigen slowenischen Teilen zum Vereinigten Slowenien als Bestandteil des neuen Jugoslawiens ermöglicht wird«. Die neue slowenische und jugoslawische Nordgrenze auf den Hohen und Niederen Tauern soll »auch das österreichische Deutschtum von der südöstlichen imperialistischen Orientierung endgültig umlenken zur deutschen mitteleuropäischen und den künftigen deutschen Staat auf den deutschen historisch-biologischen Raum begrenzen«. Die Deklaration entstand in Wien in einem prowestlichen und den Tschetniks ziemlich nahe stehenden Kreis und wurde von zehn angesehenen Kärntner Slowenen unterschrieben. Dr. Joško Tischler schickte sie über Bregenz nach England, ein Exemplar wurde später auch der Führung der slowenischen OF übermittelt.